

Bevezetés a nyelvtudományba

A nyelvi változás 2.

Kálmán László

(volt MTA/ELTE Elméleti nyelvészet (volt kihelyezett) volt tanszék
kalman.laszlo@nytud.(volt mta.)hu

2020. december 2.

hogyan mennek végbe a változások?

az „ógrammatikus” hagyomány

(19. sz. első fele)

- főleg hangváltozásokkal foglalkoztak
- a hangváltozások kivétel nélküliek: **hangtörvények**
- a nyelvek rokonsági viszonyai genetikus, leszármazási jellegűek (a cél az **alapnyelvek** rekonstruálása)
- az *analógiás változás* csak véletlen befolyásoló tényező, ami a rendszeres változásokba belezavar

későbbi, árnyaltabb nézetek

- a változások soktényezősök, összefüggnek a szinkrón váltakozásokkal
- nem egységesen és nem kivétel nélkül mennek végbe
- a genetikus kapcsolatok mellett fontos az areális terjedés is
- az analógia (rendszerszerűség) az egyik legfontosabb változási tényező

az analógia fogalma

- a régi felfogás szerint az egyetlen jelentős tényező, ami a hangtörvények érvényesülését meggátolhatja (de kiszámíthatatlanul hat)

példa: francia igealakok

'bizonyít'		'szeret'	
RÉGEN	MOST	RÉGEN	MOST
je preuve	je prouve	j'aime	j'aime
tu preuves	tu prouves	tu aimes	tu aimes
il preuve	il prouve	il aime	il aime
nous prouvons	nous prouvons	nous amons	nous aimons
vous prouvez	vous prouvez	vous amez	vous aimez
ils preuvent	ils prouvent	ils aiment	ils aiment

- a „hasznos forma – hasznos funkció” elvének érvényesülése
- a **regularizáció** irányába hat, a rendszer kohézióját növeli

- minden változás **variációval** kezdődik (több egyszerre létező, sőt sokszor egyenrangú, **vacilláló** alak)
- ezért (is) mondtuk, hogy a beszélőknek a változásokról is tudomásuk van
- minden nyelv állandó változásban van, mert mindig rengeteg variáció figyelhető meg (ráadásul a különböző nyelvváltozatok között nincs éles határ)

lexikai változások

- ezek a legfeltűnőbbek a beszélők számára,
- de ezek a nyelvészetileg legkevésbé érdekesek
- legérdekesebb tulajdonságuk: kölcsönszavak adaptációja

hangtani változások

- gyengülések: szinkópa, rövidülés, hasonulás, zár eltűnése, zörej eltűnése, vokalizáció
- „gyenge helyzetek”: ahol kevés a felismerési kulcs
hangsúlytalan szótag, szótag vége („kóda”)
(pl. latin *pt* > olasz *tt*)
- erősödések: nyúlás, kettőshangzóvá válás, zár megjelenése
pl. latin *ō/ě* > újlatin *uo, ue, oa/ie, ea* stb.;
j > újlatin *zs, dzs* stb.
- „erős helyzetek”: hangsúlyos szótag, szótag eleje

hangtan és alaktan

fonologizálódás

pl. a *j* helyén megjelenő *zs* önálló beszédhanggá válik (nem jósolható meg a környezetéből, és más forrásból is származhat, pl. átvétel)

morfologizálódás

egy bizonyos hangtani környezetben lezajlik egy változás, de aztán „kimegy alóla” a környezet

⇒ a hangtani váltakozás alaktanivá válik, pl. *tó* ~ *tavat*

analógia

- az alaktani változásokban (a hangtani változásokon kívül) az **analógia** a legfontosabb tényező: (a paradigmákon belüli és a paradigmák közötti legnagyobb egységesség, uniformitás irányába hat)

pl. *tudnék* > *tudnák*

<i>tud</i>	<i>tudja</i>	<i>tudja</i>
<i>lát</i>	<i>lássá</i>	<i>látja</i> > <i>lássá</i>

„gyengülés”

- egybeolvadási jelenségek: inkorporáció, összetettség alakulás (pl. igeekötők), toldalékok kialakulása (pl. birtokos szerkezetből)
- izoláló → agglutináló
- kiesés (pl. francia *ne* eltűnése)

„erősödés”

- új kifejezések megjelenése (pl. névelő, francia *pas* tagadószó)
- **perifrasztikus** kifejezések (pl. összetett igeidők)
- agglutináló/flektáló → izoláló

metaforák (metonímiák stb.) konvencionálissá válnak

ez a leggyakoribb típusa a jelentésváltozásnak

- *három óra magasságában* eredetileg: folyón (pl. *Kalocsa magasságában*) (ld. még *táján, körül* stb.)
- a jövő idő kifejezése igékkel pl. ‘kezd’ (magyar *fog*), ‘kell’ (angol *shall*), ‘akar’ (angol *will*, szerb és horvát *će*)
(pragmatikailag gyakran jelenlevő mozzanat a konvencionális jelentés részévé válik)

értékekkel kapcsolatos változás

- semlegesből elítélő: **pejoráció** (pl. *nő*)
- regiszterváltással együttjáró „gyengülés” (pl. *szar, kurva jó*)

